

J. SAAT

KULTUURIALASTEST SOTSIALISTLIKEST ÜMBER- KORRALDUSTEST EESTIS 1917.—1918. AASTAL *

Töölisnäiteringide ja teatrite organiseerimisest ning ümberkorraldamisest

Ka kultuuri- ja haridustöös juhendusid Eesti bolševikud V. I. Lenini põhimõttest, mille kohaselt nii poliithariduse andmine kui ka kasvatustöö kunsti alal pidid olema kantud proletariaadi poolt oma diktatuuri eesmärkide edukaks teostamiseks peetava klassivõitluse vajumust.¹⁶⁹

Aluse töölisnäiteringide tegevusele olid Tallinna töölised pannud juba Esimese Vene revolutsiooni ajal, asutades a/s. Lutheri Puidu- ja Vineerivabriku rahvamaja juurde kultuuriklubi ja näiteringi. 1908. aastast peale juhatas seda näiteringi bolševik J. Rossfeldt, kel oli näitleja ja lavastaja kogemusi. Peagi tuli talle abiks Alfred Umberg. Töölisnäiteringid asutati tsaariajal ka Narvas, Tartus, Viljandis ja Pärnus. Nagu haridus- ja karskuskeltsid, olid näiteringidki üheks bolševike legaalse tegevuse vormiks.¹⁷⁰

Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ajal organiseeriti Tallinnas Töölise Teater. Ametiühingute ja töölisseltside esindajad valisid teatri nõukogu ja repertuaarikomisjoni. Juhatusse kuulusid teiste hulgas O. Rästas, O. Strauss ja A. Jea, repertuaarikomisjoni J. Rossfeldt, A. Umberg, C. Treufeldt, V. Assafeldt ja R. Leipzig. Esimese etenduse andis teater septembri keskpaiku, tuues lavale H. Heijermansi «Lootus õnnistuse peale» J. Rossfeldti lavastuses. Ametlikult avati teater 13. oktoobril E. Fabré näidendiga «Kapital». Enne eesriide avanemist kõneles H. Pöögelmann teatrit ja selle osatähtsusest ühiskonna elus. Mõlemad etendused said suure menu osaliseks.¹⁷¹

Nõukogude võimu kehtestamine avas Töölise Teatritele avarad arenemisvõimalused. Tööd jätkasid ka kutselised teatrid «Estonia» ja «Vanemuine».

«Noore sotsialisti Jõulu-Albumis» võttis Töölise Teatri olukorra ja ülesannete kohta sõna sama teatri repertuaarikomisjoni liige C. Treufeldt. «Hiigla töö seisab temal ees,» kirjutas ta. «Esiteks: tõsise teatripublikumi kasvatamine ja teiseks: näitekunsti edendamise.»¹⁷²

Treufeldt kritiseerib teravalt kutselise teatri «Estonia» revolutsioonieelset tegevust. Ta märgib, et «Estonia» peale vaadati kui lõbustuskoha, mitte aga kui teatri peale, ja esitab küsimuse: kas saab nüüdki «Estonia» kui kunstitempli peale vaadata? Ning vastab: «Kahjuks ei! Siin on meil kodanlaste balaganiga tegemist, kes ainult selleks oma tegevust jätkab, et «rumalate töölise» käest nende raha oma tasku tõmmata...»¹⁷³

Ta kinnitab, et noor Töölise Teater suudab kõigist raskustest hoolimata teatrikunstis töörahva klassivõitluse huvide teenistusse rakendada ning ümber lükata kodanlike teatri-tegelaste püüded näidata, nagu seisaks kunst väljaspool poliitikat ja kõrgemal klassivastuoludest. «Nüüd, kus klassivahed õige teravaks on muutunud,» kirjutab Treufeldt,

* Algus «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateadused» 1973, nr. 2, lk. 156—181, ja nr. 3, lk. 268—275.

¹⁶⁹ Vt. V. I. Lenin, Proletaarsest kultuurist. Teosed, 31. kd., lk. 283.

¹⁷⁰ A. Vaarmann, J. Kross, Tallinna proletaarse teatri ajaloo, I. Teater Lutheri rahvamajas. Tallinn, 1957, lk. 10—53.

¹⁷¹ Vt. Kask, Oktoobrirevolutsioonis sündinud teatrid. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1964, nr. 4, lk. 329—330. Ruumid etendusteks sai Töölise Teater kohalikult Saksa Teatrit.

¹⁷² Carl Treufeldt, Töölise Teater. Noore sotsialisti Jõulu-Album 1917. [Tallinn], lk. 4.

¹⁷³ Sealsamas, lk. 3.

«peame meie «Töölise Teatri» kui klassiteadlike töölise asutuse peale vaatama ja kõik oma jõu tema ümber koondama — sest on ta ju ainuke meie oma kultuuri asutus, vaba igast kodanluse survest.»¹⁷⁴

Töölise Teatris asusid koos töötama «Valvaja» näitetrupi proletaarne tuumik eesotsas J. Rossfeldti ja A. Umbergiga ning endised vanemuislased, K. Menningu õpilased A. Teetsov, O. Teetsov, A. Markus, A. Sunne ja L. Reiman, kes professionaalse ettevalmistuse olid saanud kodanlikus teatris. Hooajal 1916/17 olid viimased mänginud «Pandorinis» ja asutanud 1917. aasta sügisel Tallinna Draamateatri. Kui tolle tegevus katkes, tulid nad üle Töölise Teatrisse. Nende nii erinevaid teid käinud näitlejate kasvamine ühtseks kunstikollektiiviks nõudis muidugi aega.¹⁷⁵ See maailmavaateline ebaühtlus oli arvatavasti üheks põhjuseks, miks näitlejad ei saavutanud puhuti kontakti vaatajaskonnaga. Muidugi oli ka repertuaari valik väike.

«Töölise» kirjasaatja oli nõrindud sellest, et Töölise Teater, see Tallinna töölise tähtsaim kultuuriettevõtte, kohe tuult tiibadesse ei saanud ja publiku nappus end teravalt tunda andis. Samal ajal aga oli ta vägagi rahul näitlejatega, keda maksis vaadata! Ta tuletas meelde Peterburi, kus iga poliitiline sündmus, iga vähemgi poliitiline avaldus end hoopis intensiivsemalt, sügavamalt tunda andis kui siin ja kus töölisteatrid olid alati tungil täis. Kirjutise autor avaldas lõpuks lootust, et ka Tallinna töölised käed külge panevad ega lase sel kultuuriettevõttel hääbuda.¹⁷⁶

Uue, tõelise tööliseatriga loomisel tuli Rossfeldtil, Umbergil ja teistel töölisklassi esindajatel visa võitlust pidada menševikega ja parempoolsete sotsiaaldemokraatidega, kes oma ajalehes avaldasid mahategevaid artikleid «Valvaja» näitetrupi kohta, süüdistades neid, eriti tegid seda Elise Kevend ja Marta Lepp, tendentslikkuses ja võhikluses. Töölise Teatri juhtidel tuli võidelda sellistegi «sõprade» vastu, kes jutustasid, et kunst peab seisma väljaspool klassivõitlust ja olema «erapooletu».¹⁷⁷

Proletaarse teatri tutvustamiseks laiemale ringkonnale otsustas teatribüroo organiseerida kaks ülelinnalist teatripäeva, mil teatrites, seltsimajades ja tänavail anti etendusi ja jagati märke.

Rohkesti vaidlusi oli ka Tallinna Vene Teatri ümber, kelle repertuaari ja tegevusega paljud Tallinna Nõukogu liikmed rahul ei olnud, nähes temas «vaikset nurgakest» isikutele, kes on revolutsioonist maha jäänud ning tegutsevad vaid rahateenimise huvides. Nad nõudsid Vene Teatri rekvireerimist, mida Nõukogu tegigi. Sel puhul ilmus «Eesti Teatajas» artikkel, milles selgitati, et rekvireerimise eesmärgiks oli kunsti demokraatiseerimine ja tema vabastamine kodanluse mõju alt. Samas artiklis tunnistatakse, et Vene Teatri rekvireerimisega võttis Tallinna demokraatia endale häid tulemusi töötava, kuid raske ülesande. Tunnistati, et palju on veel tarvis ettevaatust ja vilumust, loomaks õiget, tõsist kunstitemplit, kus oleks tunda revolutsioonilist hingust ja mille kollektiiv püüaks tõusta vaimse kõrguse poole. Ja edasi arvatakse, et kui järg jõuab eesti teatriteni, siis ei tee see kahju meile kellelegi. Tahetakse «Estoniagi» kunstimaitselistes ruumides tajuda revolutsiooni hõngu, näha-kuulda tõsist draamat, algupärast näitekunsti, mida kõlbaks vaadata kogu rahval, niihästi targeldatud kraedega kui ka tööpluusidega inimestel.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Sealsamas, lk. 4.

¹⁷⁵ Kunstiteadlane K. Kask kirjutab: «Rohkem andele kui kindlaie meetodile tuginevat, kuid alati kindlastest klassivõitluse seisukohtadest lähtuvat «Valvaja» trüppi ja väljakujunenud loominguilise meetodiga, kuid kodanliku maailmavaatega vanemuislasi ühendavaks sillaks oli mõlemale omane järjekindel realisminõue. Uueks kunstiliseks tervikuks kasvamine ei saanud aga sündida korrapealt; see nõudis aega. On seepärast täiesti mõistefav, et kolmekuulisest ajavahemikust selleks ei piisanud.» (K. Kask, Oktoobri-revolutsiooni sündinud teatrid. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1964, nr. 4, lk. 334.)

¹⁷⁶ «Töölise» I. det. 1917.

¹⁷⁷ «Töölises» ilmunud «Teatrisõbra ääremärkustes» kirjutati, et näitleja pr. Elise Kevendi vaen Töölise Teatri vastu kannab isiklikku iseloomu. Julius Rossfeldti püüab E. Kevend maha teha sellepärast, et too teda ei olnud Töölise Teatrisse tööle võtnud. («Töölise» 17. nov. 1917.)

¹⁷⁸ Vt. Vene teatri rekvireerimise puhul. «Eesti Teataja» 10. jaan. 1918. (Tõenäoliselt Oskar Saariku sulest.)

Narvas asutas kohalik Nõukogu kohe pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu Rahvateatri, kelle juhiks määrati Täitevkomitee liige Nikolai Karpov. Viimane oli näitekunstiga tegeelnud juba sõjaeelsetel aastatel ja 1914. aastal organiseerinud näitetrupi, kellega esines Narvas ja selle ümbruskonnas. Teatri repertuaari vaatas läbi ja kinnitas Täitevkomitee kultuurharidustöö osakond. Uue teatri näitetrupp kocsnes kohalikest asjaarmastajatest ja mõnest kutselisest näitlejast. Teater avati 26. detsembril 1917 L. Andrejevi näidendiga «Meie elupäevad».

Rahvateatri kõrval tegeles pidu- ja kõneõhtute kõrval näitemänguga ka karskusselts «Võitleja», mis 1917. aasta suvel oli läinud tööliste kätte. «Võitlejas» kanti ette nii kaasaega kajastavaid näidendeid kui ka klassikat.

Narva Täitevkomitee kultuurharidustöö osakond korraldas ka muusika- ja draamakursused, millest võeti rohkearvuliselt osa. Saksa okupandid aga tõmbasid nii neile kui ka veel alles kavandatavaile üritustele kriipsu peale.

Ka Tartu bolševikud asusid organiseerima tööliste pidu- ja näitemänguõhtuid, kus esines Tartu Tööliste Näitekunsti Edendamise Seltsi näitering, keda juhatas Tartu Nõukogu Täitevkomitee liige Valter Rätsep.¹⁷⁹

Pärnus ei leitud Rahvamaja jaoks sobivaid ruume, sest suuremad hooned olid sõjaväe käes. Astuti küll samme Vana turu ääres asuva maja vabastamiseks «surmapataljoni» valdusest, kuid enne saksa okupantide sissetungi ei jõutudki Rahvamaja avada. VSDT(b)P Pärnu organisatsioon suutis luua vaid tööliste näiteringi.¹⁸⁰

Viljandis muudeti rahvamajaks kohaliku kodanluse kantsi «Koidu» seltsimaja, mille Täitevkomitee oli natsionaliseerinud. Rahvamaja komissariks määrati näitejuht J. Vanakamar. Tema kohuseks oli organiseerida orkester ja palgaline näitetrupp, korraldada rahvale kõne- ja piduõhtuid ning sisustada lugemisruumid.¹⁸¹

Aastavahetusel asuti tegema ettevalmistusi teatrite natsionaliseerimiseks. Esimesena võeti see käsile Narvas, kus Täitevkomitee seda küsimust arutas 31. detsembril. Kinode ja teatrite äravõtmisega otsustati alustada juba jaanuari esimestel päevadel. Üksikasjalikuma kava väljatöötamine tehti ülesandeks N. Karpovile.¹⁸²

Paar päeva hiljem, 2. jaanuaril 1918 arutas seda küsimust ka Tallinna Nõukogu ja tegi Täitevkomiteele ülesandeks välja töötada vastava otsuse projekt.¹⁸³ 10. jaanuaril toimus Vene Teatris kõigi Tallinna näitlejate, kinotegelaste ja orkestrantide ühine koosolek, kus räägiti sellest, et Tallinna Täitevkomitee on otsustanud kõik teatrid, kinod, tsirkused jne. natsionaliseerida ja anda nad neis töötavate tööliste ja teenistujate valdusse. Teatrite valitsemiseks kavatseti luua bolševike, pahempoolsete esseeride, näitlejate, teatritööliste, orkestrantide ja sõjaväelaste klubi «Обединение» esindajaist koosnev Teatritevõtete Nõukogu.¹⁸⁴

Eesti Töörahva Koolivalitsus aga ei pidanud õigeks, et Tallinna Nõukogu Täitevkomitee loeb Tallinna teatrid ja teised üle-eestimaalise tähtsusega kultuuriasutused vaid enda kompetentsi kuuluvaiks ja kavatseb need temast mööda minnes natsionaliseerida. Ta saatis Eesti Täitevkomiteele kirja, milles tegi ettepaneku Tallinna Täitevkomiteele selleks luba mitte anda. Ülemaalse tähtsusega kultuuriasutused pidid alluma vaid Koolivalitsusele, sest vastasel korral ei oleks maatöörahval üldse enam ülemaalist kultuurikeskust. See Koolivalitsuse nõudmine rahuldatigi.¹⁸⁵

Ka estoonlased ise otsisid teid, kuidas oma teatrile anda rahvalikumat ilmet ning tagada, et ta ka natsionaliseerimise korral jääks nende valdusse.

¹⁷⁹ K. Kask, Oktoobrirevolutsioonis sündinud teatrid. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1964, nr. 4, lk. 335, 336.

¹⁸⁰ «Eesti Teataja» 8. jaan. 1918; I. Vaimanilt saadud andmed.

¹⁸¹ «Töörahva Hääli» 15. veebr. 1918.

¹⁸² Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 555.

¹⁸³ ORRKA, f. R-1216, nim. 1, s.-ü. 2, l. 1.

¹⁸⁴ «Sotsialdemokrat» 13. jaan. 1918.

¹⁸⁵ ORRKA, f. R-1290, nim. 2, s.-ü. 13, l. 101.

12. jaanuaril kogunesid «Estonia» näitlejad, orkestrandid, töölised ja teenistujad ühisele koosolekule ja otsustasid, et kuni «Eestimaa revolutsioonilise valitsuse poolt ei ole teatrite kohta välja kuulutatud sellekohast demokraatlikku seaduslikku korraldust», läheb teatri juhatamine ja valitsemine teatritegelaste täiskogu kätte. Loodi teatri komisjari koht ja valiti sellele kohale K. Jungholz. Valiti ka teatri ülevõtmise komisjon, kes asus kohe tööle. Senine juhatus lahkus. Ülevõetud teatritele anti nimeks Eesti rahvateater «Estonia».¹⁸⁶

22. jaanuaril toimus «Estonia» täiskogu uus koosolek, kus võeti vastu «Ajutine Eesti rahvateatri «Estonia» juhtimise põhjuskodukord» ja valiti täitevkomitee (P. Pinna, K. Jungholz, R. Kull jt.). Viimane tõstis kohe palkasid. Näitelavaline töö jätkus ilma suuremate vahejuhtumisteta. Seda raskendas vaid asjaolu, et kontserdisaal ja suur proovisaal olid sõjaväehaigla käes.¹⁸⁷

J. Kärner märgib, et eelmiste hooaegadega võrreldes oli «Estonia» 1917/18. aasta repertuaar valitum ja ühtlasem: tunduvalt oli vähenenud tühiste jantide arv ning suurenenud nende lavateoste arv, mis võimaldasid näitekunstilist loomingu. Järeleandmisena revolutsioonilisele meeleolule võeti käsile kahe vene näidendi uuesti lavastamine. Need olid A. Tolstoi tragöödia «Tsaar Joann Hirmsa surm» Paul Pinnaga nimiosas ja Maksim Gorki «Põhjas». Uuesti lavastati ka Heijermansi sotsiaalne draama «Lootus õnnistuse peale», milles peale P. ja N. Pinna andis kunstiküpse kuju ka B. Kuuskmann (Kuuske-maa). Algupärastest näidenditest toodi lavale E. Vilde draama «Side» ja L. Koidula «Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola».¹⁸⁸

«Eesti Teataja» uue aasta esimeses numbris anti joone all lühiülevaade teatriaja-kirjas «Valge Raamat» avaldatud põhimõtetest selle kohta, missugune peab olema Eesti uus teater ja teatrite ülemaaline keskasutus. Need olid kokku võttes järgmised.

Eestis peaks olema Eesti rahvateater ehk aatelsi ideesid kandev teater. Tuleks vahet teha kunstiteatri ja rahvateatri programmi vahel. Kunstiteatri programm peab rahvateatri omast erinevama, sest kunstiteater on kunsti pärast ja tohib ka katsena seda eeskavasse võtta, mis on uudis ja veel proovimata, kuidas ta rahvale sobib.

«Estonia» selts võiks kujuneda Eesti rahvateatri seltsiks, teatriparlamendiks. Kuna Eesti rahvateatri eest rahvas ise nii aineliselt kui vaimselt hoolt kannab, peaksid Eesti kunstiteatri eest hoolt kandma Eesti kunstnikud ja kirjanikud, peaasjalikult just Eesti Näitlejate Liit.

Kunstiteater oleks Eesti teatrite hulgas otsija ja leidja, nende koondaja ja ergutaja. Ta peaks enda ümber koondama kõik «intelligent töölised» ja haritlased, kellele uued voolud, uued kunstilised kalduvused, uued näidendid, uued esitamisviisid jne. on soovitatavad.¹⁸⁹

Teises artiklis räägitakse sellest, et Eesti teatritele tuleks luua ühine keskasutus kirjanduslike rühmituste ja näitekunsti esindajaist, kes hakkaks juhtima elukutseliste teatrite vaimset tegevust, tõstma nende taset ning korraldama asjaarmastajate näitlejate tegevust üle kogu Eesti. Tema hooleks oleks jäänud ka näitekirjanduse kõrge taseme eest hoolitsemine.¹⁹⁰

31. jaanuariks 1918 kutsus Eesti Tööraha Koolivalitsus Toompeale kokku laialdase teatriühingute, muusikakoolide, klubide ja Tallinna Nõukogu haridusosakonna esindajate

¹⁸⁶ Jaan Kärner, «Estonia» kuuskümmend aastat. Kroonika 1865—1925. Tallinn, 1925, lk. 62. 2. mail 1917 toimunud kutseliste Eesti näitlejate ja teatritegelaste esimesel kongressil heideti «Estoniale» ette kunstilise taseme langust. Tööerakondlane H. Vellner nimetas «Estoniat» Saksa provintsiteatri värdjaks ja märkis, et Eesti teatrite eeskavad on alati juhuslikku laadi olnud, «Estonia» omad aga, mis sisaldavad vaid operette ja kergesisuliselt naljamänge, eriti.

¹⁸⁷ Jaan Kärner, «Estonia» kuuskümmend aastat, lk. 62—63. Koosolekutel esines P. Pinna «Estonia» täitevkomitee esimehena. (ORRKA, I. R-1290, nim. 1, s.-ü. 585, l. 18.)

¹⁸⁸ Jaan Kärner, «Estonia» kuuskümmend aastat, lk. 124—125.

¹⁸⁹ «Eesti rahvateater» ja «kunstiteater». «Valge Raamat» 1917, nr. 1, lk. 17—19; «Eesti Teataja» 2. jaan. 1918.

¹⁹⁰ Eesti teatrite keskkorraldus. «Valge Raamat» 1917, nr. 1, lk. 23—24; «Eesti Teataja» 2. jaan. 1918.

koosoleku, millest võtsid osa ka Koolivalitsuse liikmed A. Vallner, J. Tauts, J. Mägi ja A. Jansen. Arutati Eesti teatrite natsionaliseerimise ja munitsipaliseerimise küsimust. Koosolek, kellel ei olnud otsustamisõigust, leidis, et natsionaliseerida tuleks Tallinnas «Estonia» ja Vene Teater, Tartus «Vanemuine» ja endine Saksa Teater, Viljandis «Koits», Pärnus «Endla», Narvas Linnateater. Väiksemad teatrid, seltsimajad ja kinod peeti otstarbekaks anda kohaliku linnavalitsuse hoole alla.

K. Jungholz esitas kava, mille kohaselt kõik Eestis olemasolevad teatrid ja seltsimajad, kus leidus avalik näitelava, pidid minema rahvalitsuse valdusse. Sellele ettepanekule vastu ei vaieldud, K. Jungholzi ettepanekusse aga, et tulevasse teatricalitsusse kui avalike näitelavade keskasutusse peaksid kuuluma kõigi Eesti Asutava Kogu valimistest osavõtvate parteide, seega siis kodanusegi esindajad, kusjuures iga partei saadaks teatricalitsusse ühe esindaja valimistel antud iga 1000 hääle kohta, suhtus koosolijate enamus eitavalt. Asuti seisukohale, et töörahva nõukogude esindusel peab tulevases teatricalitsuses tingimata enamus olema. Uute ettepanekute väljatöötamine pandi Eesti Töörahva Koolivalitsuse peale, kelle alluvusse jäidki kõik suuremad teatrid.¹⁹¹

Koolivalitsus esitas omad ettepanekud 14. veebruaril 1918 toimunud koosolekul, kuhu peale Koolivalitsuse enese liikmete olid saabunud «Estonia» teatri täitevkomitee, H. N. Biliku nim. Tallinna Juudi Kirjandusliku-dramaturgilise Ringi, Tallinna Vene Teatriseltsi, Tallinna Vene Demokraatlike Organisatsioonide Teatriühingu, Vene Teatri artistide komitee, Ülevenemaalise Orkestrantide Liidu Tallinna osakonna ja Tallinna ukraina töörahva organisatsiooni esindajad.¹⁹²

Koolivalitsuse ettepanekud kiideti heaks. Nende kohaselt kuulutati kõik Eestis olemasolevad teatrid, rahvamajad, kontserdisaalid ja kinod Eestis elavate rahvaste omandiks. Nad anti Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu valitseda, nende juhtimiseks aga tuli Eesti Töörahva Koolivalitsuse koolivälise hariduse osakonna juurde luua teatrite toimikond. Viimase juures oli ette nähtud teatrinõukogu, kes pidi arutama kõiki Eesti teatreid, rahvamaja ja kinosisid puudutavaid küsimusi.

Teatrinõukogu koosseisu pidid kuuluma kõik Eesti Töörahva Koolivalitsuse liikmed ja üks esindaja igast linna ja maakonna nõukogust, Eesti Teatrite Näitlejate Liidust, Vene Näitlejate Liidust, Teiste Rahvuste Näitlejate Liidust, Muusikakoore Liidust, Teatriliste Liidust ja Tööliste Teatri Näitlejate Liidust.

Üksiküsimuste arutamiseks võidi teatrinõukogu koosseis moodustada mitmesuguseid komisjone, nagu näiteks eeskavakomisjon, majanduskomisjon, isikulise koosseisu komisjon, tehniline komisjon ja koolikomisjon.¹⁹³

Eesti Töörahva Koolivalitsus fikseeris ka oma koolivälise hariduse osakonna teatrite toimikonna (nimetati ka allosakonnaks, sektsiooniks ja haruosakonnaks) võimupiirid. Tema ülesandeks oli kõigepealt teatrite majandusliku külje eest hoolitsemine. Tal oli oma teatrikassa, mis kuulus Koolivalitsuse majandusosakonna juurde ja kuhu laekusid kõigi suuremate üldrahvaliku tähtsusega teatrite¹⁹⁴ korralised ja erakorralised sissetulekud. Tema õiendada jäid ka kõik nende teatrite vajaduste rahuldamiseks tehtavad väljamaksed.

Kaks korda aastas tuli toimikonnal kokku kutsuda teatrinõukogu, kes pidi arutama teatrite kunstilaseid ja tehnilisi puudusi ning tegema nendest ülesaamiseks toimikonnale vajalikke ettepanekuid. Nende ettepanekute kinnitamine ning kiinitatud ettepanekute elluviimine kuulusid toimikonna kompetentsi. Teatrinõukogu lahendada jäeti ka näitlejate omavahelised tüliasjad, repertuaari kindlaksmääramine, näitekirjanike tööde hindamine ja auhindade määramine. Teatrinõukogu asjaajajaks võis kasutada ka palgalist.

¹⁹¹ Eesti teatrite natsionaliseerimise ja munitsipaliseerimise küsimus. «Eesti Kool» 1918, nr. 3/4, lk. 55, 56.

¹⁹² ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 585, l. 9, 13—20 (протокол заседания по театральному вопросу 14 февраля 1918 года).

¹⁹³ Sealsamas, l. 1—3, 8, 9; f. R-1778, nim. 1, s.-ü. 1, l. 212; Suur Sotsialistlik Oktoobri-revolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 679—680.

¹⁹⁴ Üldrahvaliku tähtsusega teatriteks, s. o. Koolivalitsusele alluvaiks, loeti «Estonia» ja Vene Teater Tallinnas, «Vanemuine» ja Saksa Teater Tartus, «Endla» Pärnus, «Koits» Viljandis ja Linnateater Narvas. Teiste teatrite ja näitetruppide juhtimiseks loodi linnade, maakondade ja valdade haridusosakondade juurde teatrisektsoonid. (ORRKA, f. R-1778, nim. 1, s.-ü. 1, l. 212, punktid 6, 10 ja 11.)

Koolivalitsusele alluvail teatritel oli ette nähtud ühine kontor ja omaette asjade-valitseja ehk komissar, kelle kohalemääramise õigus anti teatrite toimkonnale.

Näitetrupp võis sündida näitlejate vabal liitumisel ja ta võis ruumidele pretendeerida, kui oli vähemalt kolm kuud hea eduga töötanud. Trupp valis ise endale näitejuhi, koopteeris näitlejad ja heitis nad vajaduse korral oma hulgast välja. Igal näitlejal oli õigus esitada nõukogule kirjalikke kaebusi. Elukutselistele truppidele, välja arvatud rändtrupid, määras teatrinõukogu kindlaks ruumid ja nende kasutamise päevad, samuti näitlejate palgad. Palk aga maksti Koolivalitsuse juures asuvast teatrite kassast välja üks kord kuus.¹⁹⁵

Lühikese aja tõttu suutis Eesti Tööraha Koolivalitsus küll vähe neist plaanidest realiseerida, kuid ta jõudis ometi rajada alused näitekunsti laialdasemaks arenguks Eestis ja lähendada teatrit rahvale.

Tulevase Nõukogude Eesti teatri kohta võtsid sõna ka kirjanikud. H. Visnapuu näiteks arvas, et riigi ehk rahva teatreid peaks olema kaks — üks Tallinnas, teine Tartus. Tallinnas peaks olema ka riigi poolt ülalpeetav ooperiteater, mis tema arvates võis tulevikus osutada kõige väärtuslikumaks draamavormiks. Igas linnas peaks leiduma linna teater, mille kulud linn kannab. Tuleks asutada ka teatrikoolid. Meie kultuuri peab kandma riik ja rahvas. Meil peab olema kunstiteater, kus näitlejad saavad erihariduse.

Need mõtted sobisid ka Eesti Tööraha Koolivalitsuse seisukohtadega. Edasi aga, kui ta nõudis, et «asjaarmastajate teater tuleb juurteni maha lõikuda, selle isegi kaotada»,¹⁹⁶ sattus Visnapuu õigelt teelt kõrvale.

Tööliste Teater, see Tallinna proletariaadi tõsine saavutus, rajati just asjaarmastajate töölisnäiteringide alusel.¹⁹⁷ Ka Narva Rahvateatri trupp moodustati suurelt osalt kohalikest asjaarmastajatest. Tegelik elu kinnitas tõsiasja, et uute vagude ajamisel teatri-tegevuses on asjaarmastajate kaasalöömine hädavajalik.

Mis puutub teatrite repertuaarisse, siis oli töölispubliku nõudmisi suure revolutsioonilise tõusu ajajärgul rahuldavate näidendite valik üsna väike. Eesti algupärastest näidendeist mängiti 1917/18. aastal Tallinna Tööliste Teatri laval vaid Chr. Rutoffi ja Heino Anto omi.

Rutoffi loomingust mängisid töölisnäiteringid «Vastu vett» ja «Mässajaid». Esimene neist käsitles kriitiliselt külaühiskonna probleeme,¹⁹⁸ teine mõisniku ja talupoja antagonismi Esimese maailmasõja algupäevil.¹⁹⁹ H. Anto näidend «Kahe ilma vahel», nagu kirjutas «Tööline», leidis Tööliste Teatri esituses sooja hoolehoiu ja rohke vaatajas-kuulajaskonna. 25. veebruaril 1918 pidi samas teatris esietendusele tulema tema kolmevaatuseline draama «Kui torm vaikib»,²⁰⁰ kuid etendus jäi ära, sest oli alanud saksa okupatsioon. Tõlketeostest mängiti Tööliste Teatris märkimisväärsena hollandi kirjaniku Heijermansi «Lootust õnnistusele» J. Rossfeldti lavastuses ja «Ahelaid», E. Rosenovi «Kust varjud ei kao» ja K. Schönherri «Perekonda».²⁰¹

Üldse andis Tööliste Teater 1917/18. aastal 14 lavastust 36 etenduses, nende hulgas üks lasteetendus.²⁰²

¹⁹⁵ ORRKA, f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 586, l. 7 ja 8. Samas säilitusüksuses l. 10 leidub Tallinna «Tööliste Teatri» trükitud kokukord.

¹⁹⁶ H. Visnapuu, Kitsad piirid. Koguteos «Sõna». Toimetanud Fr. Tuglas. Tartu, 1918, lk. 54—62. Sellesse koguteosesse on toimetaja kogunud artiklid, mis olid ilmunud peamiselt kodanlikes ajalehtedes ja ajakirjades, näiteks «Uues Postimehes» ja Peeter Põllu ajakirjas «Kasvatus ja Haridus».

¹⁹⁷ Proletaarse lavakollektiivi rajamisest Tallinnas, millest kujunes Tööliste Teater, vt. A. Vaarmann, J. Kross, Tallinna proletiaarse teatri ajaloost, I.

¹⁹⁸ Lavale tõi selle «Valvaja» näitetrupp (N. Siig, R. Leipzig, M. Ramjalg, A. Puusepp). «Kõige pahemat meeleolu ettekanne igatahes järele ei jätnud,» ütleb kriitik «Töölise» veergudel. («Tööline» 22. nov. 1917.)

¹⁹⁹ Selle näidendi võttis repertuaari ka «Vanemuine». Esietendus toimus 21. oktoobril 1917. Pärast seda esitati teda veel kolm korda.

²⁰⁰ «Eesti Teataja» 23. veebr. 1918.

²⁰¹ «Tööline» 27. nov. 1917.

²⁰² K. Kask, Oktoobrirevolutsioonis sündinud teatrid. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1964, nr. 4, lk. 335.

Kirjandus ja kunst Eestis esimesel nõukogude võimu perioodil

Bolševike partei kirjandus- ja kunstipoliitika lähtus juba Oktoobriperioodil V. I. Lenini programmilisest artiklist «Parteie organisatsioon ja parteiline kirjandus», mille ta oli kirjutanud 1905. aastal. Selles artiklis on esitatud kirjanduse parteilisuse põhimõtte ning rõhutatud, et «kirjanduslik tegevus peab saama üldproletaarse ürituse osaks, ... organiseeritud, plaanipärase, ühendatud sotsiaaldemokraatliku parteitöö koostisosaks».²⁰³

Seega ei saa kirjandus ja kunst proletariaadi üldisest üritusest sõltumatud olla. Kirjanduse parteilisus kohustab proletaarseid kirjanikke ja kunstnikke ühiskondliku arenemise objektiivseid seaduspärasusi tundma õppima ja teadusliku materialistliku maailmavaate omandama, et suuta igat ühiskondliku elu nähtust hinnata proletariaadi klassihuvide seisukohalt.

Kodanlike kirjanike ja kunstnike kohta, kes püüavad eitada kirjanduse ja kunsti parteilisust ning räägivad «absoluutsest vabadusest» kirjanduses ja «puhtast kunstist», ütles V. I. Lenin, et nende sellised jutud on vaid silmakirjatsemine, ja rõhutas, et «pole võimalik elada ühiskonnas ja olla ühiskonnast vaba. Kodanliku kirjaniku, kunstniku, näitleja vabadus on ainult maskeeritud (või silmakirjalikult maskeeritav) sõltuvus rahakotist, äraostmisest, elatise andmisest.»²⁰⁴ V. I. Lenin kirjutab, et «meie, sotsialistid, peame selle silmakirjatsemise, kisu maha valelikud sildid, — mitte selleks, et saada mitteklassilist kirjandust ja kunsti (see on võimalik üksnes sotsialistlikus klassideta ühiskonnas), vaid selleks, et silmakirjalikult vabale, tegelikult aga kodanlusega seotud kirjandusele vastu seada tõeliselt vaba kirjandus, mis on *avalikult* seotud proletariaadiga. See on vaba kirjandus sellepärast, et... ta ei teeni... «ülemist kümnet tuhandet», vaid miljoneid ja kümneid miljoneid töötajaid, kes moodustavad maa paremiku, selle jõu ja tuleviku.»²⁰⁵

Pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu tuli noorel nõukogude riigil oma olemasolu esimestest päevadest alates majanduslike ülesannete kõrval luua tingimusi ka tööraha kultuuriliste, sealhulgas ka kirjandus- ja kunstialaste vajaduste rahuldamiseks. «Töölised ei unusta hetkekski,» ütles Lenin, «et neile on vaja teadmiste jõudu. Erakordne tung hariduse poole, mida näitavad üles töölised, näitavad üles just nüüd, tõestab, et selles proletariaadi hulgas eksiarvamusi ei ole ega saagi olla.»²⁰⁶

Kodanlike vene kirjanike nagu J. Zamjatin, kes sotsialismi mustasid ja sotsialistliku korra inimesi võrdsustasid kiviaja koopaelanikega,²⁰⁷ kohta kirjutab V. I. Lenin: «Kodanluse sabarakud ja tallalakkujad kujutasid sotsialismi üksluise, kroonuliku, monotoonse, halli kasarmuna. Kaukamehe toapoisid, eksplaateerijate kintsukaapijad — härrad kodanlikud intelligendid — «hirmutasid» sotsialismiga rahvast, kes just kapitalismi ajal on mõistetud ülemäärase, tüütu, sunniviisilise töö kasarmusse, poolnäljas elule, suurde viletsusse.»²⁰⁸

Esimeste nõukogude kirjanike ja kirjanduskriitikute hulgas olid inimesed, kes olid tihedasti seotud proletariaadi revolutsioonilise võitlusega ja sotsialistliku ülesehitustööga, nagu M. Gorki, A. Lunatšarski, D. Bednoi, A. Serafimovitš, V. Vorovski jt. Hoogu võttis kirjanduse areng ka rahvuspiirkondades, kus proletariaadi võitluse seisukohale asusid ka paljud rahvuslik-revolutsioonilise ja demokraatliku orientatsiooniga kirjanikud ja kunstnikud.

Suurem osa kirjanikest, näitlejatest ja teistest kunstitegelastest astus kultuurharidusliku ühingu «Proletkult» osakondadesse.²⁰⁹

²⁰³ Teosed, 10. kd., lk. 27.

²⁰⁴ Sealsamas, lk. 30.

²⁰⁵ Sealsamas.

²⁰⁶ V. I. Lenin, Kuidas organiseerida võitlust. Teosed, 26. kd., lk. 376.

²⁰⁷ Vt. Краткая литературная энциклопедия, т. 2. М., 1964, veerg 987.

²⁰⁸ V. I. Lenin, Kuidas organiseerida võitlust, lk. 373, 374.

²⁰⁹ Kultuurhariduslik organisatsioon Proletaarne Kultuur, lühendatult «Proletkult», oli asutatud Petrogradis 1917. aasta septembris. Ta avas oma osakonnad mitmetes linnades. «Proletkult» kuulutas end proletariaadi taidluse ning kirjanduse ja kunsti vaba-

Eesti Tööraha Koolivalitsus asus juba oma tegevuse alguses Petrogradis loodud kultuurharidusliku organisatsiooni Proletaarse Kultuuri («Proletkult») eeskujul välja töötama ka Eesti «Proletkult» põhikirja. See valmis 1918. aasta veebruaris ja kandis pealkirja «Eesti tööraha kultuurhariduslik ühendus (Eesti Proletkult)». Ühenduse ülesandeks oli selle järgi «väljendada ja edendada tööraha iseseisva kultuuri püüdeid teaduse, kirjanduse, kunsti ja tehnika alal ning ühendada sel alal töötavaid seltsimehi; luua oma tööraha sotsialistlik kirjandus ja kunst, mis kujutab sotsialismi suurust ja ilu ning kindlustab arusaamist tema paratamatusest; tutvustada töörahvast teaduste, kirjanduse, kunsti ja tehnika andmetega ning valmistada teda ette iseseisvale tööle nimetatud aladel».

Eesti «Proletkult» põhikirja enne saksa okupantide sissitungimist avaldada ei jõutud.²¹⁰

Mis puutub trükisõna avaldamisvõimalustesse, siis olid need pärast Veebruarirevolutsiooni palju avaramaks muutunud. Peale muu likvideeris Veebruarirevolutsioon ka tsariaegse tsensuuri. Vabad käed sai nüüd J. Lilienbachigi kirjastus «Möte». 1916. aasta lõpul oli J. Lilienbach hakanud kirjastama Eessaare Aadu (Jaan Anveldi) jutustust «Alasti». Tsensor tegi käsikirjas rohkesti kärpimisi, eriti 4. trükipoognast alates. Kui raamatust oli trükitud kolm poognat ja neljas oli parajasti trükis, toimus Veebruarirevolutsioon. Nüüd oli võimalik raamatut välja anda kärbeteta, tsensurist rikkumata kujul. Tiitellehe tagaküljel olev märkus «Sõjatsensuuri poolt lubatud» pärines minevikust ega omanud enam mingit tähtsust. «See oleks nüüd esimene keelatud Eesti raamat,» kirjutab J. Lilienbach, «mis «Mötte» kirjastusel võis ilmuda uue trükivabaduse ajal.»²¹¹

Peale mainitu proletaarsetelt kirjanikelt teisi suuremaid teoseid neil kuudei ei ilmunud. J. Anveldil ja H. Pöögelmannil ei jäänud intensiivse poliitilise tegevuse kõrval õieti üldse aega ilukirjanduse viljelemiseks. Nad piirdusid peaaesjalikult publitsistikaga, mis oli tihedasti seotud nende poliitilise tegevusega.

Kaalukamaks tööraha ajakirjaks neil kuudel oli «Tapper», milles leidis nii poliitilisi artikleid (näit. «Kuidas Eesti kodanlus võimule pääses ja mis pärast seda sündis»,²¹² ülevaade Eesti Asutava Kogu valimiste tulemustest Tallinnas²¹³, satiiriline luuletus «Rahvamees», luuletused «Viis hauda» (Püssi veretöö ohvrite mälestuseks) ja «Õõ-töö!» (vabrikutöölise elust), mille avaldamise eest «Kiirt» 1913. aastal oli 100 rublaga trahvitud) kui ka ilukirjanduslike lühiteoste tõlkeid, vesteid Rooskajalt (H. Pöögelmannilt) jne. «Tapper» tegi ka kirikuvastast propagandat, sattudes seejuures puhuti äärmusse. Üleskutses «Maa-enamlastele» näiteks kirjutatakse: «Praegu, kus Eesti Asutava Kogu valimismängu puhul rahvakoosolekute ja selleks tarvilike ruumide küsimus jälle elavamalt päevakorral on, olgu maa seltsimeestele meelde tuletatud, et siin kirikuid kõigiti kasulikult võib tarvitada. Ma ei mõtlegi siin kirikute äravõtmist, vaid ainult seda, et rahvas kirikut vabal ajal poliitilisteks ja hariduslikeks otstarbeteks peab kasutama. Kui «jumalateenistus» lõpeb, võib väga hästi rahvakoosolek alata. Kõnemehed,

---

tahtlikuks sõltumatuks organisatsiooniks, kes ei allunud kodanliku riigi üheleegi võimuorganile. Pärast Oktoobrirevolutsiooni kuulus «Proletkult» Hariduse Rahvakomissariaadi süsteemi ja ta jätkas tegevust ühiskondliku massiorganisatsioonina.

²¹⁰ Eesti «Proletkult» põhikiri avaldati «Eesti Koolis» 1918, nr. 5, lk. 71, 72, mis ilmus Petrogradis. «Proletkult» ülevenemaalisse juhatusse pääses ekslike vaadetega teoreetikuid (A. Bogdanov jt.), kes tahtsid proletariaadi kultuuri suunata väärale teele. V. I. Lenin kritiseeris teravalt nende tegevust. Uhingu esimesel ülevenemaalisel kongressil Moskvas 1920. aasta oktoobris võeti vastu resolutsioon, mis oli välja töötatud Lenini näpunäidete kohaselt. (Vt. V. I. Lenin, Proletaarsest kultuurist. Teosed, 31. kd., lk. 283—284.)

²¹¹ Eessaare A a d u, Alasti. «Mötte» kirjastus Tallinnas, 1917. 116 lk. Raamatu lõpus leiduv «Kirjastuselt lugejale». (Dateeritud 12. III 17.) H. Visnapuu ütleb kriitilises artiklis «Alasti» kohta: «Eessaare Aadu taotleb kunsti piire. «Alasti» nimelises novellis on koguni huvitav probleem. See on loomuliku õigusetunde idanemine kraavilõikaja saarlase peas. Ja ilus on ka tulekahju kirjeldus.» (Koguteos «Sõna». Toimetanud Friedbert Tuglas. Tartu, 1918, lk. 135.)

²¹² «Tapper» 1917, nr. 8, lk. 234—240.

²¹³ «Tapper» 1918, nr. 3, lk. 7, 8. Selles numbris on ka H. Möldermanni joonistus, mis tsariajal ei saanud ilmuda.

astuge kantslisse! Sealt on väga mõnus ka üleskutseid ja muud ette lugeda. Ja oreli-viled hüüavad «Internatsionaali» ning muid võitluslaule hästi ilusasti. Muudetagu jumalakojad — kuigi järkjärgult koguduse- ja rahvakodadeks.»²¹⁴

Ateistlikku propagandat oli rahva hulgas selleks veel liiga vähe tehtud, et muuta kirikud rahvamajadeks. Pastoritele andsid niisugused katsed võimaluse ässitada usklikke nõukogude võimu ja bolševike partei vastu.

Jõuluks 1917 andis VSDT(b)P Eestimaa Komitee välja kirjandusliku-publitsistliku albumi «Punane Lipp». See algas H. Pöögelmanni lühikese, kuid meeleolurikka jutustusega «Neli säravat silma ja üks suur lootus», mis räägib klassivõitlusest kurnajate ja kurnatavate vahel. Edasi järgneb samalt autoriilt juhtkiri «Proletariaadi diktatuur». Albumisse on paigutatud veel Linde (R. Vakmanni) artikkel «Imperialism», V. Janno kirjutus «Kaks revolutsiooni» ja avaldamata lehekülgi Lev Tolstoi romaanist «Ülestõusmine» pealkirja all «Surmanuhtlus». Albumi lõpus avaldab J. Sihver oma mälestusi varalähkunud võitluskaaslasest Aleksander Sepast, kellega ta 1905.—1907. aasta revolutsiooni päevil oli Riia vanglas koos istunud. A. Sepp surigi 1908. aastal Riia vangla haiglas tuberkuloosi, olles kõigest 20 aastat vana. Albumis ilmusid ka J. Lilienbachi poliitilis-satiirilised värsid.²¹⁵

Aasta lõpuks jõudis noorte lugejate lauale «Noore sotsialisti Jõulu-Album», mis sisaldab jutustusi, luuletusi ja artikleid. Ka J. Lilienbachi kirjastusel ilmus mitu sisukat albumit koos kalendriga. Märgime neist album-kalendrit «Edasi» XI, milles leiame veste «Sotsiaaldemokraadi kümme käsku», Zimmerwaldi konverentsi manifesti Euroopa töölistele, Zimmerwaldi II konverentsi üleskutse «Laastatavatele ja tapetavatele rahvas-tele», väljavõtteid Kommunistliku Partei Manifestist ning teateid Karl Marxi elust ja tegevusest.²¹⁶

H. Pöögelmannilt ilmusid osalt kesketes töölisajalehtedes, osalt väikeste rahva-raamatutena H. Rooskaja pseudonüümi all mitmed följetonid. Viimastest märgime kaalukamana «Vanajumala käärkambris.»²¹⁷

Proletaarne kirjandus Eestis oli saanud alguse Oktoobri-eesetel revolutsioonilise võitluse aastatel, eriti esimese Vene revolutsiooni päevil ja seoses Narva «Kiire» ilmumisega 1912.—1914. aastal. Eesti proletaarsed kirjanikud jätkasid neid traditsioone ja asusid nüüd looma uut, nõukogulikku kirjandust.

Suurem enamik eesti kirjanikest oli kodanliku ja väikekodanliku ideoloogia mõju all. Kirjanikud G. Suits, J. Semper, H. Raudsepp ja J. Kärner kuulusid Eesti Sotsiaal-revolutsionääride Partesse ja võtsid osa tema tegevusest. K. Ast-Rumor ja E. Vilde tegutsesid eesti menševike ridades, E. Hubel ja F. Tuglas töötasid kodanlike ajalehtede toimetustes. Kodanlikus ajakirjanduses esines ka A. H. Tammsaare.

Kodanlikud parteid töötasid, et kui nad võimule saavad, siis kehtestavad nad «tõelise» ja «puhta» demokraatia, kus puudub igasugune diktatuur, nii proletariaadi kui ka kodanluse oma. Seda vagajuttu uskusid siis veel paljud, ka mitmed kirjanikud.

1917. aasta kevadel asutas noorte demokraatlike ja väikekodanlike kirjanike rühmitis Tallinnas kirjandusühingu «Siuru», kuhu kuulusid F. Tuglas, J. Semper, M. Under, H. Visnapuu, A. Gailit ja A. Adson. Viimane oli ühingu asjaajajaks ning organiseeris kirjastamist ja koosolekuid ühingu väljaannete reklameerimiseks.

Aasta lõpul ilmus ühingu väljaandena album «Siuru» I, mis sisaldab V. Ridala, M. Underi, A. Adsoni, H. Visnapuu, J. Semperi, A. Alle jt. loomingut. Seejärel tulid lugejate lauale Arthur Adsoni luulekogumik «Henge palango» (koos lühikese võru murde sõnastikuga), August Gailiti novellikogu «Saatana karussell», Henrik Visnapuu luulekogumik «Amores», Marie Underi «Sonetid», Johannes Semperi «Pierrot» ja Friedebert Tuglase novellikogu «Saatus».

²¹⁴ «Tapper» 1918, nr. 1, lk. 12.

²¹⁵ Punane Lipp. Jõuluks 1917. VSDTP Eestimaa Komitee väljaanne. Tallinn, 1917. 32 lk.

²¹⁶ Edasi XI. Kalender 1918. Tallinn, 1917. 32. lk.

²¹⁷ Vanajumala käärkambris. H. Rooskaja legend. «Tapperi» raamatukogu nr. 2. Tallinn, 1917. 15 lk.

Siurulaste teosed peegeldasid tolaeagseid teravaid ühiskondliku elu nähtusi vaid üsna nõrgalt, peamiselt aga nokitseti neis omaenda tundemaailma, armastuselamuste ja sümbolistlike nägemuste ümber. Suured rahvahulgad, kes võtsid osa sotsialistlikust revolutsioonist ja asusid ehitama sotsialismi, ei leidnud sealt midagi, mis oleks kajastanud või kujutanud nende võitlust või õhutanud selleks.

Tartu bolševistlik ajaleht «Edasi» avaldas pikema artikli «Kirjandusest», kus käsitletakse eriti «Siuru» grupi loomingut.

«Sõjaga on kaasnenud suur vooruse langus,» öeidakse selles. «Ajad, kus sõjaliinil voolab süütute veri ja kodus nälgivad perekonnad, tantsitakse kõige meeletumaid tantsu kuldvasika ümber ja kistakse endid paljaks. Inimesed, kellesse sõda otsekohe ei puutu ehk kes said temast ainult kasu, ei mõtlegi muule kui ainult sellele, kuidas aega võimalikult lõbusamalt ja iharikkamalt mööda saata....»

Selle asemel, et võidelda moraalisemas tõusu eest, ülistatakse kirjanduses lõbude kultust ja tehakse õõrmutlugudest eesmärk, mida peetakse ainukeseks ja ülimalaks....

Olles läbi lugenud need noorte tööd, tunnend hinges pettumust. Kas need ongi need kauaoodatud ja paljutootavad teosed, mis peavad seltskonna äratama surmaunest ning olema rahvale teejuhtideks ja vaimse kasvatusena tulenäitajateks? Nende kirjanike ja luuletajate teostes leiad sa kõik, mis puutub õõ ja naise keha saladustesse, kuid sa ei leia nendest vaimset jõudu....²¹⁸

Et need teosed kutsusid paljudes selleaegsetes lugejates esile võõrastustunde ja mitmesuguseid tõlgendusi, seda on märkinud ka hilisem kirjanduskriitika.²¹⁹

Teistes Eesti bolševistlikes ajalehtedes peale «Edasi» ilmusid peamiselt müügile saabunud kirjandust tutvustavad artiklid, kriitilisi märkusi nii siurulaste kui teiste kirjanike loomingu suhtes oli väga vähe.²²⁰

Üpris kurjalt astus «Siuru» teoste vastu välja üks Eesti kodanluse moraaliapostleid P. Põld, kes tigetses sellepärast, et siurulased ei propageerinud kristlikku moraali ega kodanlikku natsionalismi. Ta kirjutas: «Seepärast ei tohi ka Eestis, kui tal tuuevikku peab olema, Siurutunnistada, vaid peab ta endast välja sülitama kui kihvtiolluse.»²²¹

Siurulased ise (F. Tuglas, H. Visnapuu ja A. Gailit) aga asusid oma loomingut kaitsma, tõstes esile nende kõrget kunstilist taset.²²²

F. Tuglase ja H. Visnapuu positiivseid hinnanguid toetasid ka kirjanduskriitikud H. Raudsepp ja J. Kärner.²²³

Eesti kodanluse kirjanduslike huvide väljendajaks käsitletaval ajajärgul oli Eesti Kirjanduse Selts, kelle eestseisuses peremehetsesid purutagurlikud, kodanlik-natsiona-

²¹⁸ «Edasi» 4. jaan. 1918. Artikli «Kirjandusest», mis kannab allkirja «Inimene», trükkis ära ka Võrumaa töörahva ajaleht «Rahva Hääl» oma 17. jaan. numbris. Vl. ka Richard M a j a k (Anslaud), Tavatu aasta. Rmt.: Koidikul. Mälestusi Suurest Oktoobri-revolutsioonist ja Kodusõjast, lk. 216. Autor räägib, et siurulaste loomingust ei leidnud ta midagi, mis mingil määral oleks kajastanud tolaeagseid ajaloolisi sündmusi. Nüüdisaegses Eesti nõukogude kirjanduskriitikas märgitakse näiteks F. Tuglase «Saatuse» kohta, et see peegeldas ka mõningaid teravaid sotsiaalseid probleeme. Ka teiste sümbolistlike novellide ja ekspressionistlike laastude kohta öeldakse seal, et neis ilmneb kohati aktiivset elunähtuste peegeldamist. (Eesti NSV ajalugu, III kd. Tallinn, 1971. Ülevaade «Kirjandusest», lk. 190.)

²¹⁹ Vt. Jaan Kärner, Sadaviiskümmend aastat Eesti luulet. Tartu, 1936. J. Kärner märgib selles, et Visnapuu 1917. aastal ilmunud esikkogu «Amores» tekitas «oma lihameelsete armastuselauludega ja jõhkrate mõnitusvärssidega .... kõmu». (Lk. 248.) Marie Underi esikkogu «Sonetid» kohta ütleb ta, et see «sünnitas sensatsioon: neist värssidest tulvas sellist kirelõõska ning meelteuima, mis oli eesti lugejale erutavalt ennetundmatu ja harjumatu». (Lk. 266.)

²²⁰ «Eesti Teataja» 2. jaan. 1918, art. «Kirjandusest» (A. Gailiti «Saatana karusselli» kohta).

²²¹ Peeter Põld, Mõned Siuru kultuurilised konsekventsid. Koguteos «Sõna», lk. 91—93.

²²² Friedebert Tuglas, Eesti lüürika 1917. Koguteos «Sõna», lk. 114—125; Henrik Visnapuu, Eesti proosa 1917. Sealsamas, lk. 126—135.

²²³ Jaan Kärner, Eesti uemad luuletajad. Kriitiline ülevaade eesti luulest 1914—1924, lk. 16—17, «Teataja» 6. dets. 1917.

listlikud tegelased. Siin mõeldi välja ka retsepte, kuidas abistada puudustkannatavaid kirjanikke. Kõige kaalukamaiks abivahendeiks peeti korjanduslehti. Iga kolme rubla annetaja pidi saama õiguse osa võtta seltsi juhtimisest. Üks osa sissetulekust pidi minema «Kirjanikkude lossi» ehitamiseks, teine osa kehvemate kirjanike ja kunstnike toetamiseks.

Siurulasedki naersid selle eesti kodanluse «ülemaalse kerjamise» idee välja, näidates, et seniste kogemuste põhjal pole sellistest korjandustest midagi suuremat loota. Noored kirjanikud olid ise üsna roosilises meeleolus: ilmunud raamatud olid ju ära müüdnud! Selles meeleolus kirjutas A. Gailit:

«Toetades» mõne rublaga kirjanikke, olete juba uhked ja dikteerite neile igasuguseid nõudmisi ette. Nad peavad kirjutama tötutervenduse vaimus, kaitsma kristlikku moraali... Ah, hoolitsege parem selle eest, et teil enestel oleksid linnunahksed kasukad seljas, sajad tuhanded pankades ning teie tütreid saaksid ometi kord viisaka kaasaravara.»²²⁴

Neil kuudel ilmus teoseid teisteltki kirjanikelt, nagu näiteks A. H. Tammsaarelt²²⁵, E. Vildelt ja J. Mändmetsalt²²⁶, kes ei kuulunud «Siurusse». Albumis «Siuru» I avaldasid oma loomingut ka R. Roht, A. Alle ja mitmed teised, kes samuti ei olnud «Siuru» tegevliikmed.²²⁷

Mis puutub kirjastamisse üldse, siis oli see juba sõja-aastail väga raske olnud. H. Kruus märgib oma artiklis «Eestikeelne raamat arvudes», et trükist ilmunud eestikeelsete raamatute üldarv oli sõja ajal langenud üle 40 protsendi. Veel enam oli langenud nende tiraaž. Ka oli raamat õhemaks jäänud. See langus oli toimunud peasajalikult kirjanduse ja teaduse, s. o. kultuuri väärtuslikumate alade arvel, kus langus oli 60—80 protsenti. Algpärase ilukirjanduslike teoste arv oli ligi kolmekordselt vähenenud, tõlked isegi kuuekordselt.²²⁸

*

Kujutavast kunstist nõukogude korra esimestel kuudel ei ole palju rääkida. Kuid elavnemist võis märgata siingi. Sõja-aastail, nagu kirjutab töölisajakirjanik O. Saarik, polnud võimalik nii majanduslike raskuste kui ka tsarismi surve tõttu kunstinäitusi korraldada.²²⁹ 1917. aastal ja järgmise algul hakkas neid taas olema.²³⁰ Nagu O. Saarik «Eesti Teatajas» kirjutas, esitati 1917/18. aastal maalikunsti koguni kolmel näitusel. Tallinnas toimusid Paul Burmani tööde näitus ja Tallinna Kunsttööstuskooli kasvandike õppetööde näitus. Rändnäitusena oli viimast võimalik näha ka teistes linnades ja mitmel pool maal. Arhitekt ja kunstnik Karl Burman korraldas oma «möödunud suve ja sügise sünnituste» näituse Tartus arhitekt P. John Cooki ehitus- ja vahetalituskontori Tartu osakonna ruumides.

²²⁴ Följeton «Kirjanikkude Loss». Koguteos «Sõna», lk. 94—97.

²²⁵ A. H. Tammsaare, Varjundid. Novell. «Noor Eesti» kirjastus. Tartu, 1917. 131 lk.; A. H. Tammsaare, Kärbes. Novell. Kirjastus-ühisus «Maa». Tallinn, 1917. 184 lk. H. Visnapuu ütleb, et Tammsaare psühholoogiline «Varjundid» on tema «Üle piiriga» võrreldes samm edasi. Kirjaniku analüüsivõime oli kasvanud ja teritunud. (Henrik Visnapuu, Eesti proosa 1917. Koguteos «Sõna», lk. 133.)

²²⁶ Lavastati ja hiljem ilmus ka trükist E. Vilde näidend «Side», mis paljastab kodanluse moraali. (Eesti NSV ajalugu. III kd. Ülevaade «Kirjandus», lk. 190.) Jakob Mändmetsa novellikogu «Hingekarjane Römer ja teised jutustused» ilmus novembris 1917 J. Lilienbachi «Mõtte» kirjastusel.

²²⁷ Albumis «Siuru» I (Tallinn, 1917. 148 lk.) avaldasid R. Roht novelli «Surm» (lk. 95—99) ja A. Alle luuletused «Ruunatud Pegasus», «Apis», «Epitaafia» ja «Impromptu» (lk. 39, 40).

²²⁸ Sirvilauad 1919. Tartu, 1918, lk. 36.

²²⁹ Kunstinäitus korraldati Eestis ka 1916. aastal. (Vt. «Päevaleht» 25. apr. 1917.)

²³⁰ Nagu kirjutab «Päevaleht» 25. ja 29. apr. 1917, avati Tallinnas 22. aprillil kunstinäitus. Sinna olevat ilmunud ka metseen — keegi suurärimees direktor Schaub, kes ostnud 1000 rubla eest J. Koorti mustast graniidist noormehe pea ja peale selle ka Burmanilt ja teistelt kunstnikelt, samuti 1000 rubla eest. Edasi siunab «Päevaleht» eesti publikut, kes ei ostvat üldse midagi ja ei tulevat isegi näitust vaatama. «Eesti on sõnades soe,» arvab kodanlik ajaleht, «tegudes aga mitte.»

«Millest kiitvalt, meeleheaga tahaksin rõhutada,» ütleb C. Saarik, «on Tallinna kunsttööstuskooli õppetööde näitus, mis alles lõppes. Olles isik, kellele kunstis loomulik, andest tingitud värskus, vastav miljöö ja osav käsitlus, — mitte aga kuiv päevapildistus — imponeeriv on, võtan nimetatud tööde näitust tõsise sündmusena omal alal. Arusaadavalt polnud ju mitte kõik kunstitööd näitusel andest märgitud ega aine uud-susega kõitvad. Kõige esmalt oli see ikkagi õppetööde näitus ega esitanud valitud, erilisi töid.»²³¹

Eriti märgib retsensent ära E. Wiiraltit, J. Kaske ja O. Kallist.

Tallinna metallitöölise ametiühingu volinike koosolekul arutati 9. jaanuaril 1918 maalikunstnik Paul Burmani avaldust tema «piltide loosimise küsimuses». Selle loosi-mise eesmärgiks oli kunstnikule ülalpidamiseks ja töötamiseks raha muretseda²³² ning võimaldada laiematel töörahva hulkadel kunstitöid omandada, äratada nendes huvi kunsti vastu. Koosolek otsustas loosimist toetada ja loteriipiletid vabrikutesse eelmüügil e- anda.²³³

Kas see ettevõtmine P. Burmanile ka tulu andis, ei ole teada; 19. jaanuaril polnud piletid ajalehtede teateil eelmüügil veel kaugeltki läbi müüdud.²³⁴

O. Kallisel, kes oli tuntud eriti rahvaluule teemadel loodud tööde kaudu, valmisisid 1917. aastal mitmed tööd (päikesele pühendatud sari jt.), mis tunnistavad tema süve- nevat meisterlikkust.²³⁵ Kallis tegi kaastööd ka J. Lilienbachi «Taprile», kasutades pseudonüümi «Okas».

1917/18. aastal töötasid Eestis veel kunstnikud P. Aren, A. Jansen, J. Koort, K. Mägi, R. Nyman, K. Raud ja A. Vabbe.²³⁶

Aastavahetusel 1917/18 asutasid K. Mägi, A. Tassa, A. Vabbe, F. Tuglas, V. Kangro- Pool jt. Tartus kunstiihingu «Pallas», kelle tegevuse aluseks oli loominguvabadus ja aktiivne kunstipropaganda rahva hulgas. Kavatseti avada ka kunstikursused.²³⁷

Eesti Täitevkomitee üheks tähtsamaks ülesandeks oli kunstivarade arvelevõtmine ja hooldamine. Sellega asus innukalt tegelema kunstnik A. Jansen, kes äsja oli saabu- nud Peterburist. Võeti üle Provintsiaalmuuseum kui Tallinna suurim ja määrati tema hooldajaks A. Jansen.²³⁸

Koos kogu Eesti töörahvaga kannatasid sõja-aastail ainelise puuduse all ka kunstni- kud. Suur osa neist teenis ülalpidamist pedagoogina. Rasmus Kangro-Pool kirjutas selle kohta: «Sisemine piin ja häbipuna tõuseb palgesse nende pärast, kes selles midagi õiglusevastast ei näe, kui rõõvmajapidamise abil ärimehed rikkaks lähevad nälgivate kirjanike ja kunstnike arvel.» Ja edasi: «Erik Obermanni traagiline surm Vahemere kal- lastel kohustab nii mõndagi meist, kes me julguse võtame endid kultuurinimesteks pidada, silmi maha lööma.»²³⁹

²³¹ Noorte kunstitööd. «Eesti Teataja» 19. jaan. 1918.

²³² 23. detsembril 1917 kirjutas «Maatamees»: «P. Burmani kunstinäitus avatavat kuuldavasti 24. detsembril, kus 50 maali ja niisama palju joonistusi välja loositavat, mille puhaskasu tööliste lossi liidule minevat.»

²³³ «Eesti Teataja» 16. jaan. 1918.

²³⁴ «Eesti Teataja» 19. jaan. 1918.

²³⁵ Irina Solomõkova, Oktoobrirevolutsioon ja Eesti kunsti arengu küsimusi. Kunst 1967, nr. 3, lk. 20—26.

Kunstnik Oskar Kallis suri Jaltas jaanuari algul 1918 kurgutuberkuloosi. Tema õpe- taja Ants Laipman (hiljem Laikmaa), kes teda Krimmi teekonnal saatis ja tema suri- voodi juures viibis, kirjutas tema surma puhul: «Oskar Kallist, või kuidas ta hiljem end nimetas — Kalli Oskarit, meie noort ja andekat kunstijüngrit ei ole enam!» (ORRKA, f. R-1295, nim. 1, s.-ü. 67, l. 19; «Uus Päevaleht» 10. jaan. 1918. Samas numbris algab A. Laipmani pikem kirjeldus nende ühisest Krimmi- ja Kaukaasia-reisist.)

²³⁶ Nende kohta vt. Voldemar Vaga, Eesti kunst. Kunstide ajalugu Eestis keskajast meie päevini. Tartu, 1940. 384 lk.

²³⁷ Irina Solomõkova, Oktoobrirevolutsioon ja Eesti kunsti arengu küsimusi. Kunst 1967, nr. 3, lk. 25.

²³⁸ Sealsamas, lk. 23, 24.

²³⁹ Rasmus Kangro-Pool, Eesti kunst ja seltskond. Koguteos «Sõna», lk. 63—71. Maalikunstnik Erik Obermann suri Prantsusmaal 1911. aastal 21-aastaselt. (Eesti Entsü- klopeedia VI. Tartu, 1936, lk. 327.)

Eesti proletariaat ei jõudnud midagi märkimisväärset ära teha kujutava kunsti suunamiseks proletariaadi huvide teenistusse. Eesti bolševistlikus ajakirjanduses ilmusid küll mitmed artiklid kunsti kohta,²⁴⁰ kuid neis oli veel küllaltki teoreetilist ebaselgust. Mõneski neis asuti seisukohale, et kunst on iseseisev, väljaspool klasse olev väärtus või et tööliklassil tuleb luua omaette, puhtproletaarne kunst, võtmata midagi möödunud aegade kultuurisaavutustest.

Hiljem andis V. I. Lenin sellistele arvamustele vastulöögi, näidates, et nõukogude riigis peab «kogu haridustöö korraldamine — niihästi poliitilise hariduse alal üldse kui ka spetsiaalselt kunsti alal — olema kantud selle klassivõitluse vaimust, mida proletariaat peab oma diktatuuri eesmärgide edukaks teostamiseks»,²⁴¹ ja et «Proletkult» peab heitma «kõige otsustavamalt kõrvale igasugused katsed välja mõelda oma erilist kultuuri, sulguda oma eraldiseisvatesse organisatsioonidesse».²⁴²

Kirjandus ja kunst olid aladeks, kus bolševikud lühikesest ajast tingituna suutsid kõige vähem ära teha, eriti sellepärast, et kunstilooming oma valmimiseks enamasti küllaltki palju aega nõuab. Töörahas aga ootas kirjanikelt ja kunstnikelt suurte ajaloolistele sündmustele kaasaelavat, proletariaadi klassihuve teenivat loomingu.

*

Nõukogude võimu esimene periood Eestis oli vägagi lühike. Ometi jõuti siin ära teha küllalt palju, mis järgnevatel aastatel, kodanliku Eesti päevil, innustasid omaltki poolt Eesti töörahvast võitlema nõukogude võimu eest ja kiirendasid kultuurirevolutsiooni läbiviimist pärast nõukogude võimu taastamist Eestis 1940. aastal.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
29. IX 1972

И. СААТ

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ КУЛЬТУРЫ В ЭСТОНИИ В 1917—1918 гг.

Резюме

Победа Октябрьской революции положила начало социалистическим преобразованиям в Эстонии также в области народного образования и всей культурной жизни, созданию новой культуры — национальной по форме и социалистической по содержанию.

Культурным строительством по всей Советской стране руководил Народный Комисариат просвещения. 29 октября народный комиссар А. Луначарский опубликовал обращение к народу, в котором был изложен проект основных мероприятий Советского правительства в области народного образования: ликвидация неграмотности, организация единой советской школы, введение всеобщего обязательного бесплатного обучения, подготовка народных учителей и улучшение их материального положения, организация сети школ для взрослых. Те же принципы легли в основу преобразований в культурной жизни Эстонии.

Важным событием на пути создания новой школы стал съезд учителей, созданный Исполкомом Советов рабочих и воинских депутатов Эстонии 28 декабря в Таллине. В съезде участвовали представители всех уездов.

Съезд приветствовал Советскую власть. Горячие прения вызвал первый пункт повестки дня: «Политический момент и отношение к нему учителей». Съезд пришел к выводу, что народные учителя, которые обучают главным образом детей трудящихся, в период социалистической революции должны идти рука об руку с борющимся рабочим классом, так как их интересы тесно связаны с интересами рабочих.

На съезде было образовано Эстонское рабочее школьное управление во главе с большевиками А. Вальнером, И. Мяги и Ю. Таутсом, которые в своей деятельности

²⁴⁰ Vaba kunst. «Eesti Teataja» 15. veebr. 1918; Kunsti revolutsioon. «Eesti Teataja» 16. ja 18. veebr. 1918.

²⁴¹ V. I. Lenin, Proletaarsest kultuurist. Teosed, 31. kd., lk. 283.

²⁴² Sealsamas, lk. 284.

руководствовались указаниями Комитета РСДРП(б) Эстонии, Народного Комиссариата просвещения и Исполкома Советов Эстонии.

Советская власть начала последовательно проводить в жизнь полную демократизацию школы.

В январе Эстонское рабочее школьное управление сообщило всем заведующим школами, педагогическим советам, родительским комитетам и организациям учащихся старших классов, что учащиеся пользуются полной свободой организации обществ и собраний, а достигшие 18-летнего возраста — правом участвовать во всех выборах органов самоуправления и государственных учреждений.

Должности директора, инспектора, заведующего школой ликвидировались. Все вопросы, касающиеся школьной жизни, должны были решаться коллегиально, причем высшим школьным коллегиальным учреждением становился педагогический совет во главе с председателем. Хозяйственный и родительский комитеты посылали в педагогический совет по одному представителю с решающим голосом. Право решающего голоса имели также представители учащихся старших классов.

В качестве представителей демократии в педагогический совет с правом решающего голоса входили члены местного рабочего и воинского Совета.

Все начальные школы подчинялись отделам просвещения местных Советов трудящихся, высшие, средние и профессиональные школы — Эстонскому рабочему школьному управлению.

В школах запрещалось преподавание «закона божьего». Преподавание на родном языке прежде всего вводилось в начальных школах. Это мероприятие было затруднено отсутствием эстонских учебников для средних школ, а также недостатком учителей с соответствующей подготовкой.

До Октябрьской революции было несколько типов начальных и средних школ. Теперь началась организация единой трудовой школы, но разработка проекта ее требовала времени и поэтому первоначально изменения были внесены лишь в учебные программы. Многие местные Советы приступили к проведению изменений по своему усмотрению. В некоторых баронских имениях, конфискованных народом, мызными рабочими открывались новые школы.

Большинство учителей были преданы социалистической революции и активно сотрудничали с Советской властью, но были и учителя, которые находились под влиянием буржуазно-националистических и мелкобуржуазных партий или состояли их членами и агитировали против социалистических преобразований в школах.

В Нарве некоторые преподаватели коммерческой школы, связанные с эсеро-меньшевистским учительским союзом, организовали забастовку, которая, однако, не нашла поддержки среди учителей города и через несколько дней прекратилась. В Таллине реакционные педагоги агитировали учащихся сопротивляться мероприятиям Советской власти. Особенно активно выступали церковники, потерявшие доходы в связи с отменой уроков вероучения.

Таллинский Совет нашел необходимым осуществлять более строгий контроль за работой школ и решил учредить при культурно-просветительной секции отдел для наблюдения за правильностью постановки народного просвещения в Таллине.

Руководители школьного управления большевики А. Вальнер, И. Мяги, Ю. Таутс и другие, а также большевистская печать Эстонии призывали школьную молодежь к участию в реорганизации школьного дела.

В учебных заведениях создавались группы Социал-демократического союза молодежи, но из-за малочисленности их влияние среди учащихся, особенно в средних школах, где учились преимущественно дети зажиточных родителей, было еще слабым.

На призывы школьного управления учащиеся откликнулись и во многих школах были избраны школьные и классные комитеты, в которые вошли также учителя. Однако в некоторых школах эти комитеты в результате недостаточной политической зрелости учащихся и учителей попали под влияние реакционных педагогов.

В период царизма и Временного правительства материальное положение учителей, особенно в волостных школах, было тяжелым. Советская власть принимала меры для повышения жалования учителям. На заседаниях уездных и волостных Советов при обсуждении смет по заработной плате учителям предусматривались более высокие месячные оклады по сравнению с прежними.

В области науки и высшей школы преобразования не проводились, так как Тартуский университет и Тартуский учительский институт были эвакуированы.

Установление Советской власти привлекло большие массы трудящихся к участию в политической жизни, поэтому большевикам нужно было помочь им правильно разобраться в политике большевистской партии и Советского правительства и позаботиться о просвещении взрослого населения. Пример в этом показал Наркомпрос, где был создан отдел внешнего образования во главе с Н. К. Крупской.

Большое значение для распространения знаний среди трудящегося населения имели народные университеты. Первый такой университет в Эстонии с отделениями общественных и технико-агрономических наук был создан в Таллине в период подготовки Октября

ской революции. В первое время университет возглавляли учителя, входившие в мелкобуржуазные партии, и поэтому программа лекций по общественным наукам не удовлетворяла рабочих.

После установления Советской власти университет был реорганизован и большевики взяли руководство им в свои руки. В начале ноября при университете были созданы две библиотеки — для слушателей и для лекторов. Постоянных слушателей было свыше 700 человек, разовыми билетами ежедневно пользовалось около 30 человек. Среди слушателей было рабочих — 33,2 служащих — 28,4, военных — 8,4 процентов.

Народный университет был открыт и в Тарту, а в Нарве началась его организация. Кроме того, работали вечерние школы и различные курсы.

В городах, а также в деревнях — в бывших мызных помещениях — были открыты народные дома с библиотеками, литературными кружками, хорами, струнными ансамблями и т. д., но не хватало лекторов и людей, способных проводить занятия. Успешно работал народный дом «Олеви» в Таллине. Рабочие получили большинство также в разных обществах, например, в обществе трезвости «Вальвая» и музыкальном обществе «Пандорин» в Таллине, и использовали их для политической и культурно-просветительской работы.

После установления Советской власти произошел ряд изменений и в театральной жизни Эстонии. Теперь театр должен был служить широким массам трудящихся. В конце октября открылся Рабочий театр, в создании которого участвовали большевики И. Росфельд и А. Умберг. В труппе его вошли и многие актеры из других театров. В Нарве советский театр организовал большевик Н. Карпов. Театры «Эстония» в Таллине и «Ванемуйне» в Тарту и некоторые маленькие театры в уездных городах, созданные демократическими деятелями, продолжали работать, несколько изменив репертуар. Школьное управление подготовило проект национализации театров, но провести его в жизнь не успело.

В. И. Ленин учил, что победа социалистической революции и успехи построения социализма во многом зависят от участия рабочей молодежи. VI съезд партии требовал, чтобы большевики уделили серьезное внимание работе среди молодежи. Большевики Эстонии в мае организовали в Таллине «Социал-демократический клуб молодежи», который быстро завоевал популярность и уже к осени был реорганизован в Социал-демократический союз молодежи. По примеру Таллина такие союзы создавались во всех городах и рабочих поселках.

По призыву союзов молодежи молодые рабочие активно участвовали в организации Красной гвардии и укреплении Советской власти, в конфискации баронских имений и других революционных мероприятиях. Они издавали журнал «Молодой социалист».

17 и 18 февраля 1918 года состоялся I съезд организаций рабочей молодежи. На съезде было решено в дальнейшем называть организацию Северо-Балтийским Союзом Коммунистической молодежи, а журнал «Молодой социалист» — «Молодым коммунистом». Но через несколько дней Эстония была оккупирована немецкими империалистами и легальная деятельность союза была прервана.

Отмена цензуры создала возможности для значительного расширения издательского дела вообще и пролетарской печати в частности. Рабочее издательство «Мыте» («Дума») во главе с поэтом Ю. Лиlienбахом выпустило литературно-художественный журнал «Таппер» («Секира»), увидели свет рассказы и фельетоны пролетарских писателей Эссааре Ааду (Яана Анвельта) и Х. Рооская (Ханса Пегельмана). Вышли также произведения некоторых демократических писателей — Я. Мяндретса, А. Х. Таммсааре и др.

Появилась новая литературная группа «Сиуру», для поэтов которой было характерно увлечение sentimentalными мотивами. Произведения сиурских поэтов не нашли одобрения у трудящихся масс, ждавших от литераторов верного изображения их революционной борьбы за социализм.

Известных успехов в первый период Советской власти добилось и эстонское изобразительное искусство. Были организованы три художественные выставки: произведений Пауля Бурмана в Таллине, Карла Бурмана в Тарту и передвижная выставка произведений учащихся Таллинского художественно-промышленного училища. На последней привлекало особое внимание творчество Э. Вийральта, Я. Каска и О. Каллиса.

Эстонское рабочее школьное управление разработало также проект Эстонского пролеткульта с целью объединить усилия всех работников науки, литературы, искусства и техники для создания и развития культуры трудящихся. Авторы проекта исходили из ленинских указаний.

В начале марта 1918 года Советская Эстония была оккупирована немецкими кайзеровскими войсками. Первый период Советской власти в Эстонии был кратковременным — всего три с половиной месяца, но достижения в строительстве социалистической культуры остались в памяти трудящихся и воодушевляли их в дальнейшем на борьбу за восстановление Советской власти.

J. SAAT

SOZIALISTISCHE UMGESTALTUNGEN AUF DEM GEBIET DER KULTUR IN ESTLAND 1917—1918

Zusammenfassung

Der Sieg der Oktoberrevolution legte den Grundstein zu sozialistischen Umgestaltungen in Estland auch im Bereich der Volksbildung und des ganzen kulturellen Lebens, namentlich was die Erschaffung einer der Form nach nationalen und dem Inhalt nach sozialistischen Kultur anbetrifft.

Die Leitung der ganzen kulturellen Aufbauarbeit oblag im Sowjetland dem Volkskommissariat für Bildung. Am 29. Oktober veröffentlichte der Volkskommissar Lunatscharski eine Anrede an das Volk, wo er die bevorstehenden wichtigsten Maßnahmen der Sowjetregierung auf dem Gebiet der Volksbildung darlegte: Überwindung des Analphabetentums, Organisierung einer einheitlichen sowjetischen Schule, Einführung der allgemeinen Schulpflicht und des unentgeltlichen Unterrichts, Vorbereitung der Volksschullehrer und Besserung ihrer materiellen Lage, Organisierung eines Schulnetzes für Erwachsene. Dieselben Prinzipien wurden zur Grundlage der Umgestaltungen im kulturellen Leben Estlands.

Ein wichtiger Richtpunkt wurde hierbei der zum 28. Dezember in Tallinn zusammengeorfene Lehrerkongreß, veranlaßt vom Exekutivkomitee der Räte der Arbeiter- und Militäardeputierten Estlands. Auf dem Kongreß war die Lehrerschaft sämtlicher Landkreise vertreten.

Der Kongreß hieß die Sowjetmacht willkommen. Zu scharfen Debatten kam es anläßlich des ersten Punktes der Tagesordnung: «Das Verhalten der Lehrerschaft dem politischen Moment gegenüber». Der Kongreß kam zum Schluß, daß die Volksschullehrer, die hauptsächlich Kinder der Werktätigen unterrichten, in der sozialistischen Revolution Schulter an Schulter mit der ringenden Arbeiterklasse schreiten müssen, da ihre Interessen mit denen der Arbeiter eng verbunden sind.

Auf dem Kongreß wurde eine estnische proletarische Schulverwaltung mit den Bolschewiki A. Vallner, J. Mägi und J. Tauts an der Spitze ernannt. In ihrer Tätigkeit hielten sie sich an die Weisungen des Komitees der RSDAP(B) Estlands, des Volkskommissariats fürs Bildungswesen und des Exekutivkomitees der Sowjets Estlands.

Die Sowjetmacht ging an die gründliche und konsequente Demokratisierung der Schule.

Im Januar teilte die estnische proletarische Schulverwaltung allen Schulleitern, Pädagogischen Räten, Elternkomitees und Schülerorganisationen der älteren Klassen mit, daß die Schüler das volle Organisations- und Versammlungsrecht genießen, die bereits achtzehn Jahre alten aber sich an allen Wahlen der Selbstverwaltungsorgane und Staatsinstitutionen beteiligen dürfen.

Die Posten des Schulleiters, Schuldirektors und Schulinspektors wurden abgeschaffen. Sämtliche das Schulleben betreffende Fragen waren kollegial zu entscheiden, wobei der Pädagogische Rat mit seinem Vorsitzenden an der Spitze das höchste kollegiale Organ der Schule wurde. Das Wirtschafts- und das Elternkomitee hatten im Pädagogischen Rat je einen Vertreter mit entscheidender Stimme. Das Recht der entscheidenden Stimme stand auch den Vertretern der Schüler älterer Klassen zu.

Als Vertreter der Demokratie nahmen Mitglieder des örtlichen Arbeiter- und Militärsowjets am Pädagogischen Rat mit entscheidender Stimme teil.

Alle Elementarschulen waren der betreffenden Abteilung fürs Bildungswesen der örtlichen Werktätigenowjets untergeordnet, die Hoch-, Mittel- und Berufsschulen — der proletarischen Schulverwaltung Estlands.

Der Religionsunterricht wurde in den Schulen verboten. Der Unterricht in der Muttersprache wurde vor allem in den Elementarschulen eingeführt. In den Mittelschulen war diese Maßnahme behindert, da es keine estnischen Lehrbücher gab und es auch an Pädagogen mit entsprechender Vorbereitung mangelte.

Vor der Oktoberrevolution gab es mehrere Typen von Elementar- und Mittelschulen. Jetzt ging man an die Erschaffung einer einheitlichen Arbeiterschule, doch erforderte die Erarbeitung ihres Projekts eine geraume Zeit, so daß die entsprechenden Veränderungen fürs erste bloß in den Lehrplan eingetragen wurden. Viele örtliche Sowjets führten solche Veränderungen nach eigenem Ermessen durch. In einigen vom Volke enteigneten Adelsgütern gründeten die Gutsarbeiter neue Schulen.

Die meisten Lehrer waren der sozialistischen Revolution ergeben und unterstützten aktiv die Sowjetmacht, doch gab es auch solche, die unter dem Einfluß bürgerlich-nationalistischer und kleinbürgerlicher Parteien standen oder gar als deren Mitglieder gegen die sozialistische Schulreform agitierten.

In Narva organisierten einige an den menschewistischen und sozialistisch-revolutionären Lehrerverband angelehnte Handelsschullehrer einen Streik, der aber unter

der übrigen Lehrerschaft keinen Anklang fand und nach einigen Tagen abflaute. In Tallinn suchten reaktionäre Pädagogen die Schuljugend anzustacheln, den Maßnahmen der Sowjetmacht entgegenzuhandeln. Am aktivsten traten die Religionslehrer auf, da sie infolge der Abschaffung des Religionsunterrichts einige Einkommensquellen eingebüßt hatten.

Der Tallinner Sowjet fand es nötig, die Tätigkeit der Schulen genauer zu kontrollieren: es wurde an der Sektion für Kultur und Bildungswesen eine Abteilung gegründet, welche die Richtigkeit der in Tallinn durchgeführten Maßnahmen überwachen sollte.

Die Leiter der Schulverwaltung — die Bolschewiki A. Vallner, J. Mägi, J. Tauts und andere sowie die estnische bolschewistische Presse, riefen die Schuljugend auf, an der Neugestaltung des Schulwesens teilzunehmen.

In den Lehranstalten wurden Gruppen des Sozialdemokratischen Jugendverbandes gebildet, doch waren sie fürs erste wenig zahlreich und ihr Einfluß war gering. Dieses gilt insbesondere für Mittelschulen, die größtenteils von Kindern wohlhabender Eltern besucht wurden.

Der Aufruf der Schulverwaltung fand unter der Schuljugend Widerklang: in vielen Schulen wurden Schul- und Klassenkomitees gewählt, an denen auch Lehrer teilnahmen. Da aber an einigen Schulen sowohl die Schuljugend als auch die Lehrerschaft keine genügende politische Reife besaßen, gerieten diese Komitees mancherorts unter den Einfluß reaktionärer Pädagogen.

Unter dem Zarismus und unter der Provisorischen Regierung war die materielle Lage der Lehrer — insbesondere in den Gemeindeschulen — überaus schwer. Die Sowjetmacht beantragte Maßnahmen zur Erhöhung der Arbeitslöhne der Lehrer. Auf den Sitzungen der Kreis- und Gemeindesowjets wurden im Vergleich zu den früheren Lohnsätzen der Schullehrer höhere vorgesehen.

Auf dem Gebiete der Wissenschaft und des Hochschulwesens blieben die Reformen aus, da die Tartuer Universität und das Tartuer Lehrerinstitut evakuiert worden waren.

Die Herstellung der Sowjetmacht zog Massen von Werktätigen zur Teilnahme am politischen Leben heran; die Bolschewiki mußten diese Massen über die Politik der bolschewistischen Partei und der Sowjetregierung aufklären, sie mußten für eine bessere Bildung der erwachsenen Bevölkerung sorgen. Das Volkskommissariat für das Bildungswesen ging mit gutem Beispiel voran: für die außerschulische Ausbildung der Erwachsenen wurde hier eine besondere Abteilung mit N. Krupskaja an der Spitze gegründet.

Bei der Verbreitung des Wissens unter den Werktätigen spielten die Volkshochschulen eine bedeutende Rolle. Die erste derartige Hochschule mit einer Abteilung für Gesellschaftswissenschaften und einer Abteilung für Technik und Agronomie entstand in Tallinn in der Periode der Vorbereitung zur Oktoberrevolution. Anfangs wurde sie von Pädagogen geleitet, welche kleinbürgerlichen Parteien angehörten; aus diesem Grunde waren die Arbeiter mit dem Lehrplan der Gesellschaftswissenschaften nicht zufrieden.

Nach der Herstellung der Sowjetmacht wurde diese Volkshochschule umgestaltet und ihre Leitung von den Bolschewiki übernommen. Anfang November wurden an der Volkshochschule zwei Bibliotheken angelegt — eine für die Hörer und eine für die Lektoren. Die Liste der ständigen Hörer betrug über 700 Personen, außerdem gab es täglich etwa 30 Besucher mit einmaligen Eintrittskarten. 33,2% der Hörer waren Arbeiter, 28,4% Angestellte und 8,4% Militärs.

Eine Volkshochschule wurde auch in Tartu eröffnet, in Narva die Eröffnung einer solchen vorbereitet. Außerdem waren Abendschulen und verschiedene Lehrgänge tätig.

In den Städten — auf dem Lande auch in ehemaligen Gutshäusern — wurden Kulturklubs angelegt mit Bibliotheken, literarischen Zirkeln, Sängerschören, Streichorchestern usw. Doch machte sich hier der Mangel an befähigten Lektoren und Zirkelleitern spürbar. Erfolgreich arbeitete der Kulturklub «Olevi» in Tallinn. Auch in verschiedenen Vereinen erlangten die Arbeiter das Übergewicht. Sie benutzten die Vereine zu Zwecken politischer und kultureller Arbeit, so im Antialkoholikerverein «Valvaja» und im Musikverein «Pandorin» in Tallinn.

Auch im estnischen Theaterleben fand nach der Herstellung der Sowjetmacht eine Reihe von Veränderungen statt. Das Theater sollte nunmehr in den Dienst der weiten Massen der Arbeiterschaft treten. Im Oktober wurde das Tallinner Arbeitertheater eröffnet, an dessen Organisation die Bolschewiki J. Rosfeldt und A. Umberg beteiligt waren. Der Truppe des Arbeitertheaters schlossen sich auch zahlreiche Schauspieler aus anderen Theatern an. In Narva wurde ein sowjetisches Theater vom Bolschewiken N. Karpow organisiert.

Die von demokratischen Funktionären des öffentlichen Lebens gegründeten Theater — «Estonia» in Tallinn, «Vanemuine» in Tartu, desgleichen einige kleinere Bühnen in den Kreisstädten, setzten ihre Arbeit mit einigermaßen verändertem Spielplan fort. Die Schulverwaltung bereitete ein Projekt zur Nationalisierung der Theater vor, welches aber nicht mehr zur Verwirklichung kam.

W. I. Lenin lehrte, daß der Sieg der sozialistischen Revolution und der erfolgreiche Aufbau des Sozialismus zu einem großen Teil von der aktiven Teilnahme der Arbeiterjugend abhängen. Der VI. Parteitag schrieb den Bolschewiki vor, der Aufklärungsarbeit unter den Jugendlichen die größte Aufmerksamkeit zu widmen. Im Mai gründeten die Bolschewiki Estlands in Tallinn den «Sozialdemokratischen Jugendklub». Dieser erwarb rasch eine große Popularität und wurde bereits im Herbst zu einem «Sozialdemokratischen Jugendbund» reorganisiert. Nach Tallinns Vorbild wurden solche Verbände in allen Städten und Arbeitersiedlungen erschaffen.

Dem Aufrufe des Jugendbundes folgend, nahmen die jungen Arbeiter an der Organisation der Roten Garde, an der Enteignung der Adelsgüter und an anderen revolutionären Maßnahmen zur Festigung der Sowjetmacht teil. Sie gaben eine Zeitschrift, den «Jungsozialisten» heraus.

Am 17. und 18. Februar 1918 tagten die Organisationen der Arbeiterjugend zum ersten Mal. Auf der Tagung wurde beschlossen, den Jugendbund weiterhin den «Nordbaltischen Bund kommunistischer Jugend» zu nennen. Die Zeitschrift sollte nicht mehr der «Jungsozialist», sondern der «Jungkommunist» heißen. Nach einigen Tagen wurde Estland aber von den Truppen der deutschen Imperialisten besetzt und die legale Tätigkeit des Bundes wurde unterbrochen.

Die Abschaffung der Zensur hatte es ermöglicht, das Verlagswesen im allgemeinen und die proletarische Presse im besonderen bedeutend zu erweitern. Der Arbeiterverlag «Mõte» («Der Gedanke») mit dem Dichter J. Lilienbach an der Spitze gab die literarische Zeitschrift «Tapper» («Die Streitaxt») heraus. Im Drucke erschienen Erzählungen und Feuilletons der proletarischen Schriftsteller Eessaare Aadu (Jaan Anvelt) und H. Rooskaja (Hans Pöögemann), ebenso Schriften einiger demokratischen Schriftsteller: J. Mändmets, A. H. Tammsaare u. a.

Es entstand eine neue literarische Gruppierung — die «Siuru». Für die dazugehörigen Dichter war die Vorliebe für sentimentale Motive charakteristisch. Ihre Werke fanden bei den Werktätigen keinen Widerklang, weil die letzteren von der Literatur eine wahrheitsgetreue Darstellung ihres revolutionären Kampfes um den Sozialismus erwarteten.

Auch die estnische bildende Kunst erlangte in der ersten Periode der Sowjetmacht bedeutende Erfolge. Es wurden drei Kunstausstellungen veranstaltet: die Personalausstellung Paul Burmans in Tallinn, die Karl Burmans in Tartu und die Wanderausstellung der Schüler der Tallinner Kunstgewerbeschule. Auf der letzteren rief das Schaffen von E. Wiiralt, J. Kask und O. Kallis besonderes Interesse hervor.

Die estnische proletarische Schulverwaltung erarbeitete auch das Projekt einer estnischen Organisation für proletarische Kultur («Proletkult») mit der Absicht, die Kräfte aller Schaffenden auf dem Gebiete der Wissenschaft, der Literatur, der Kunst und der Technik für die Entwicklung der Kultur bei den Werktätigen zusammenzufassen. Die Verfasser des Projekts stützten sich auf W. I. Lenins Hinweise.

Anfang März 1918 wurde Sowjetestland von den kaiserlichen deutschen Truppen besetzt. Die erste Periode der Sowjetmacht in Estland hatte zwar nur kurze Zeit — kaum 3/2 Monate — gedauert, doch verblieben die Errungenschaften beim Aufbau der sozialistischen Kultur im Andenken der Werktätigen, die daraus neue Begeisterung für den weiteren Kampf um die Wiederherstellung der Sowjetmacht schöpften.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 29. Sept. 1972